Dílo Jaroslava Vrchlického[1]

Paní a pánové! Nerad bych promarnil tu čtvrthodinku, která jest vyměřena mé slavnostní řeči, přemíláním frází a superlativů, jaké obyčejně sypou do obecenstva slavnostní řečníci. Tím urážejí nejen je, nýbrž snižují i toho, koho chtějí oslaviti. Jediný důstojný způsob uctíti ducha rázu Vrchlického jest zamysliti se nad jeho básnickým osudem, proniknouti k jeho tvůrčímu typu, zvážiti, čím nám byl, čím nám je i čím nám nemůže již být. Skloniti se vděčně před dovršeným včerejškem, ale uvědomiti si i práva dneška na nové vlastní dráhy vývojové.

Již to, že Vrchlický setkává se od začátků své dráhy až do smrti, ano i za ní, s kritickým odporem, mluví jasnou řečí, že jest *zjev revoluční*, že nějak porušil svým vystoupením, svou tvorbou posavadní českou básnickou tradici. Jaká jest česká poesie před Vrchlickým? Plachá, teskná, pochmurná, zadumaná, spíš k vnitru než k vnějšku, spíš ke snům než ke skutečnosti obrácená, jak jinak nemohlo ani býti u národa meditativného, žijícího ve vrcholných chvílích své minulosti smyslem vnitřním, u národa poloubitého, vracejícího se po smrtelné lethargii do života. Kdo je na příklad Kollár? Pathetický moralista, věštec a visionář svého panslavistického programu... není-li náhodou chladný hračkářský erotik ražby skoro šosácké. Kdo Mácha? Duch zmučený až do krve metafysickými záhadami lidského bytí, před nímž se šklebí život jako propast zhouby a zmaru.

1 - Předneseno dne 18. února t. r. v Národním divadle před Nocí na Karlštejně.

Kdo Čelakovský? Bystrý, líbezný, graciésní, vtipný, rozmarný, ale i poněkud maloměstský biedermeier, syn a dědic jedné částečky Goetha. Kdo Erben? Básník jistě veliké líbeznosti a spanilosti, ale také jednostrunný, lidově minulostný. Kdo Neruda? Hořký a trpký básník duševního boje a těžkého osudu moderního spisovatelského proletáře, velké specifické váhy, hutný, jadrný, zjizvený, ale taký šerý, těžký, zvrásčelý. Kdo Hálek? Důvěřivý optimista přírodní, milý a šťastný, pokud zůstává ve svých mezích. Kdo Zeyer? Visionář odvrácený do minulosti, zapředený cele do svého vnitřního světa, dobrodruh snu a exotické touhy. Kdo Svatopluk Čech? Idealistní rétor, pokud není epik poněkud akademický. Kdo Sládek? Duch spřízněný s Nerudou, drsný básník hoře, tíhy, stesku nebo odboje a vzpoury. Vesměs: výrazní, někdy i velcí básníci, ale žádný z nich básník *pravé nezlomené radosti životní*, žádný z nich básník smyslů lačně přissátých k životu a skutečnosti, žádný plně dítě tohoto světa a své, moderní doby...

S Vrchlickým je jinak. Jím vtrhuje do české poesie cosi jásavého, skutečnostného, smyslně teplého a plného, plastického a trojrozměrného. Jeho poesie chce býti poesií moderního člověka, který nejen šlape tuto zemi, ale miluje ji, spásá ji a nalézá v ní smysl svého bytí; jehož říše je z tohoto světa; který vzdoruje bohům i sudbě a chce si sám ukouti svůj osud... tak jest tomu alespoň do té chvíle, pokud „není překročen zenit". Cítíš hned: jiný proud myšlenkový, jiná inspirace hlásí se tu o slovo. Cosi výbojného, nerozpačitého, nepochybujícího, milujícího ne měkkou mlhu hudebnosti, nýbrž uzavřenou plastickou formu ostře vykrojenou. Věru: *existoval-li pro někoho z českých básníků 19. století vnější svět*, byl to Vrchlický.

Zvláštní zjev: *neměli jsme ve své literatuře renesance.* V 15., v 16. století máme ovšem humanisty, učence básnící latinsky, ale nemáme básníka národního jazyka, který by vtělil v národní jazyk ctnosti antického ducha, jeho tvrdý jas a žár, logičnost a methodičnost jeho formy, naturalism jeho cítění, hospodárnost jeho výrazu. Nemáme svého Ronsarda, nemáme v próze

Rabelaisa nebo Montaigne. *Vrchlickým jako by nás chtěl osud za to odškodnili.* Vrchlický jest po některých stránkách své tvorby *typický básník renesanční...* jako Ronsard, jako Ariosto, jako Tasso; básník zamilovaný do jevového života společenského, do jeho smyslného šumu, hodu a kvasu, jak dovedli býti právě tito básníci. Ale Vrchlický má ovšem i leckteré *stinné stránky* básníka renesančního: formalism jdoucí až do hravosti, knižnost inspirace, učeneckost, akademism, manýrovanost. Takový renesanční básník dovedl zbásniti každý sujet, opěvati dámu na rozkaz a ze společenské hry, aniž k ní něco hlubšího cítil; poesie stává se v té době módní záležitostí úzkých kruhů dvorských, *intelektuálnou* hrou, která neví a nechce věděti nic o drsném všedním životě národního a lidového průměru. Něco z toho ulpělo také na tvorbě Vrchlického a zhustilo se v *lartpourlartistický program* — v přesvědčení o umělecké výlučnosti, o naprosté soběstačnosti poesie —, jemuž Vrchlický v jednom období své tvorby sloužil.

Renesanční básník v 19. století byl by všude jinde než v Čechách anachronism. V Čechách znamenal dohonění čehosi, co bylo ve své době zmeškáno. Ovšem renesanční básník v 19. století v Čechách nenalezl a nemohl nalézti trvale společenských podmínek své existence; nebylo zde dvorského života, nebylo zde ani šlechty. Spokojil se tedy tím, co nalezl; *a to byl měšťák.* Vrchlický stává se básníkem českého měšťáka.

U této věty jest třeba stanouti a promysliti si její smysl. Není to agitační heslo dneška promítnuté do minulosti; bystří kritikové, jako Jindřich Vodák, povšimli si toho hned po smrti Vrchlického a etiketovali jej jako *typického* básníka měšťáckého. Tím není řečeno nic ani potupného, ani příhanného. Měšťák nese tehdy — v sedmdesátých, osmdesátých, devadesátých letech minulého století — moderní civilisační i kulturní vývoj svého národa. Dělnictvo i venkovský lid selský začínají se tehdy teprve politicky organisovati. Měšťák český podniká obchodně i průmyslově, rozšiřuje si obzor, poznává cizinu, zvyká jemnějšímu vkusu, mravu, způsobu života. Jest převahou liberální, nábožensky indiferentní, někdy přímo materialisticky a positivisticky

naladěný; a žádá si přirozeně poesie, která by mu odpovídala, která by byla liberální, přítomnostná, důvěřující vědě i pokroku, demokratická, protiasketická, protiklerikální. Velikého básníka poznáš po tom, že přichází právě včas: kdy ho doba potřebuje, kdy po něm volá. A jako na zavolanou jest zde Vrchlický, který se v polovici sedmdesátých let odchýlil od německé romantické lyriky, jak se jí inspirovali v mladoněmeckých formách jeho bezprostřední předchůdcové, a orientoval se na velikém básníku liberální buržoasie francouzské *Victoru Hugovi.* To jest jeho význam ve vývoji české poesie 19. věku: změnil její orientaci: od Německa k Francii a Italii. Victor Hugo jest předem veliký agitátor veršem, veliký organisátor poetické myšlenky francouzské, myšlenky vývojně humanitní. Byl přesvědčen hluboce o civilisačním poslání poesie, o národním poslání básníka jako moderního proroka a kněze. K demokratickému evolucionismu lidského ducha — přesvědčení o vývoji lidského rodu za uskutečněním určitého myslitelského ideálu —, který vypracovali Michelet a Quinet, píše Victor Hugo ve své Legendě věků populární obdobu. V řadě velikých fresek legendárních předvádí nám lidského ducha hledajícího se a nalézajícího se po dlouhých bojích v dobru, právu, spravedlnosti, lásce a soucitu. *Vrchlický stává se žákem Victora Huga:* Victor Hugo dává mu plán jeho epopeje lidstva, která jde od Ducha a světa přes Sfinx a Perspektivy až ke dvěma knihám Zlomků epopeje a ke Třetí knize básní epických; od Victora Huga má *i svůj styl básnický*, který byl *novum* v české poesii, verš široký, pompésní, řečnický a dialektický, jenž pracuje příkrými protivami světla a stínu, vyhrocenými protiklady, tvrdými, útočnými a břesknými rýmy, vykrojujícími dovršenou situaci. Vedle tohoto verše jevil se starší verš český mdlý a matný, neurčitý a rozkolísaný. Tento verš Vrchlického vystihoval zvláště dobře vnější pohyb a ruch, nenechával nic v šeru a přítmí, dokresloval plně situaci, ano, žel, překresloval ji někdy až do jakési trapné samozřejmosti. Hodil se nad všecko znamenitě *k propagandě básnické, k programovosti agitační.* Ale ovšem neměl smyslu pro odstín a polotón, vnitřní

hudebnost přehlušoval a nahražoval příliš častou fanfárou, pozounem básnické fráze. Tato oficiální část díla Vrchlického — Vrchlického jako representanta moderního liberálního měšťáka —, netajme si to, zastarala dnes do jisté míry. Pojímáme dnes vývoj lidstva jemněji a složitěji, než to činil Vrchlický, který se vcelku přidržoval manicheismu Victora Huga, to je boje dobra se zlem; myšlenkové kredo Vrchlického není již zcela kredem naším; nevěříme již tak vnějškově, fetišisticky ve vědu, jak v ni věřil Vrchlický; dobro, zlo, pravda, spravedlnost v jeho pojetí bývají často skoro tuhé alegorie, cosi příliš jednoznačného a jednosmyslného: nám jsou to pojmy a představy mnohem složitější.

Na štěstí postaral se Vrchlický sám o *korektiv*. Svou básnickou zbrojnici opatřuje postupem času jemnějšími zbraněmi hlavně vlivem Leconta de Lisle, Vignyho a Carducciho; jemnějšími i myšlenkově i výrazově. A na konci života vybřídá ze svého rétorického schematismu a obrozuje se ve svých posledních knihách lyrických, v takovém Stromu života, v takovém Meči Damoklově: dobírá se zde nového vitalismu, nové teplé noty, posvěcené novým hlubším poměrem k Bohu, novou jímavou teplou zbožností osobní, získanou novými životními zkušenostmi a zážitky; působením Goethovým a Mörikovým nalézá verš šedý a klidný napovrch, ale plynulý, zjihlý vnitřně, hudebně napovídavý a sugestivný. Vedle Vrchlického oficiálního, representačního, programového, který působí na nás dnes nejednou musejně, jest i *Vrchlický intimní, Vrchlický básník svého privatissima*: jsou v něm básně, které vyrostly a vykvetly mimo oficiální záhony, v zášeří, v zátiší, v úkrytech jako trsy fialek, a voní kouzelnou vůní, jíž se neubrání nikdo, kdo rozumí poesii. Zde není theatrálních gest, zde není těžké skřípějící mašinerie básnické, zde není ideového nebo quasiideového lešení, zde není quasifilosofických póz, zde není věšteckých a prorockých apostrof; zde jest jen duma, šero, stesk, lítost a hoře lidského života, ubohého, trpícího a oklamaného, jako jest průměrný život lidský, jako jest život kohokoli z nás.

Ale i tato oficiálná část tvorby Vrchlického, třebas pro nás již zčásti ztratila aktuálnost, chce a může býti námi pochopena. Vrchlický tvoří tu pro dobu z potřeb doby; je tu civilisačním dělníkem v témže smyslu jako lidé, kteří kladli tehdy základy k oficiální vědě české, takový Durdík, Randa, Tomek. Poesie takové a nejinaké bylo potřebí tehdejší době, aby vybavila z tehdejších lidí, liberálních měšťáků, všecku energii, jež v nich byla. Tato poesie učila je věřiti ve vnější svět a v úspěchy v něm; tato poesie orientovala je svým způsobem v moderním světě soudobém, vytvořeném západní myšlenkou positivistickou a naturalistickou; tato poesie prostředkovala jim jakou takou představu o evoluční víře západního světa. *Byla tedy dělnicí, která opatřovala kulturní potřeby své doby.* Nedostatek její byl v tom, že přenášela k nám dekoračně a divadelně to, co na Západě vyrostlo ze staletého vývoje vnitřní logikou života. Takový Victor Hugo, takový Carducci jsou organické plody francouzské neb italské půdy a pokračovatelé a dovršitelé staleté tradice; vězí svými kořeny v tisíciletých zkušenostech národní duše francouzské nebo italské. Poesie Vrchlického vedle toho jest jaksi přenešená skleníková květina. Takový Hugo, takový Carducci byli aspoň do jakési míry chlebem svému lidu, poněvadž mezi ním a jimi nebylo té propasti, která byla mezi lidem českým a Vrchlickým; Vrchlický zůstal často vínem elity, intelektuálů, požívačů, třebas ráz jeho poesie nebyl vcelku labužnický, nýbrž dělný. Opakuje se tu tragika renesance, že zůstala vyhrazena duševní aristokracii své doby a nestala se majetkem lidu. Ale revoluční žár Carducciho nebo Victora Huga, smyslná plnost a vnada Ariostova nebo Gautierova jsou přece mnohem bližší životní empirii Itala nebo Francouze než obdobné tóny Vrchlického průměrnému člověku českému.

Vrchlický zůstal tak do jakési míry v českém básnickém životě fasádou. A to proto, že neproniká ke skutečnosti pravidlem přímo, nýbrž mediem knih. Ta skutečnost moderního člověka a světa, do níž uvádí soudobého českého člověka, nebývá výtěžek jeho přímého zření, jest velmi často echem četby,

ozvěnou duchů jiných. Tím nechtějte rozumět nic urážlivého. Kdyby ta hora básnického díla, již před nás nakupil Vrchlický, měla býti ve všem všudy jeho přímou tvorbou, jeho lidským a uměleckým prožitkem, byl by to zázrak všech zázraků; nemohla by býti prostě při těchto rozměrech dílem jednoho básnického života, nýbrž alespoň životů pěti. Vrchlický musil tedy pracovati do jisté míry vnějškově, filologicky řekl bych: od střechy a od fasády, ne od hlubokých základů do skal pracně vtesaných. Je dekoratér velkého stylu, největšího stylu; a pracuje mistrně ilusí a ilusionisticky. *Jest cosi provisorního v jeho díle, cosi improvisovaného.* Pochopiti to, opakuji, není tupiti ho, nýbrž správně jej poznati. Nemohlo tomu býti jinak při jeho cílech v jeho době! Či nebyl v jistém smyslu provisoriem celý tehdejší český život před naší státní samostatností? Jistěže ano. A snadno pochopíme, že to bylo tak *tehdy* nutné, právě jako jest *nyní* nutné, aby *přestal býti provisoriem* a byl budován zvnitra navenek, tektonicky, ze základních cel života, jeho pevnou zákonnou logikou.

Tu jest vlastní příčina, která bude odcizovati dílo Vrchlického právě jako celé řady jeho vrstevníků — a těch ještě více — generacím poválečným. Válka světová, to byla ohromná škola skutečností všeho druhu: hmotných, hospodářských jako duševních i duchovních. Tak blízko k nim nebyli posud nikdy vrženi lidé! Nikdo nikdy předtím tak jasně a rozhodně nepochopil na příklad, co je to mít krajíc dobrého chleba a rozděliti se o něj s hladovým: ten celý soubor skutečností politických, hospodářských, sociálních a mravních, který jest obsažen v tomto prostém ději, přistoupil k němu té chvíle tak těsně, že nemožno těsněji! Celé poválečné umění jest tedy přirozeně jiného rázu: *chce vystihnouti ve všech oborech ty základní, veliké, primitivní skutečnosti* — nejen hmotné, nýbrž i duchové — člověkova života a jeho smrti! Proto volání, které se občas ozývá, že poesie česká musí se vrátiti k Vrchlickému, jest pošetilé. Byl by to těžký hřích na dnešku! Vraceti se k někomu není vůbec možné pro ducha tvořivého. Takový návrat k tomu nebo onomu velkému zjevu

minulosti — byť to byl Dante nebo Goethe — není než výraz vnitřní bezradnosti; není nic než dovolávání se *autority* tam, kde není vnitřní jistoty a vnitřního přesvědčení. Duchu opravdu tvořivému není nic odpornějšího: ten nese si ve svém nitru svůj kompas: své jistoty nejjistější, nevývratné!

Tedy: ne vraceti se k Vrchlickému, nýbrž pochopiti a vystihnouti ho správně jako zjev historický, daný a podmíněný určitým stadiem našeho národního vývoje, toho jest dnes třeba. Dovedeme-li toho a pochopíme-li ho takto, neporušíme tím nikterak úcty a lásky k němu; naopak: vyplníme ji teprve životem a pravdou. Teprve pak budeme ho milovati tak, jak máme milovati každou nesmrtelnou duši: v duchu a pravdě. Smysl nejlepší části díla Vrchlického jest jako život onoho jinocha z básně Longfellowovy „Excelsior“: Výš! Stále výš! A nic by se mu nepříčilo víc než chtíti jím tarasiti a uzavírati vývoj. Nemohlo by býti horšího zneužití jeho odkazu. Kdyby se dal uzavříti v několik slov, nemohla by býti jiná než: Buďte svými! Jděte výš! Nade mne! Svými, novými drahami! Konec konců: Vrchlický jako každý opravdový tvůrce byl veliký, poněvadž uměl ve svých vrcholných chvílích *sloužili: tvořit konkretně, pro konkretní účely.* A tak musí tvořiti i dnešek, tak musíme tvořiti i my! Uvědomiti si to plně jest nejlepší způsob jeho oslavy.